

УДК 159.98:167

DOI <https://doi.org/10.32840/2663-6026.2019.5-1.35>**С. М. Кучеренко**кандидат психологічних наук, доцент,
доцент кафедри психології діяльності в особливих умовах
Національний університет цивільного захисту України**Н. С. Кучеренко**кандидат психологічних наук,
старший викладач кафедри практичної психології
Українська інженерно-педагогічна академія

КОМПЛЕКСНИЙ ПІДХІД ДО ОЦІНКИ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ГОТОВНОСТІ МАЙБУТНІХ ІНЖЕНЕРІВ-ПЕДАГОГІВ ЯК ОДИН З ЕЛЕМЕНТІВ ОРГАНІЗАЦІЇ ПРОЦЕСУ ПРОФЕСІЙНОГО НАВЧАННЯ

У статті аналізується стан проблеми комплексної оцінки психологічної готовності фахівця інженерно-педагогічного профілю до умов реальної професійної діяльності. Визначається, що оцінити психологічну готовність особистості до діяльності – це значить мати уявлення про рівень розвитку основних підструктур особистості: професійної спрямованості; досвіду, що містить у собі знання, уміння і навички за обраною спеціальністю; психічних процесів – волі, почуттів, сприйняття, пам'яті, мислення; біопсихічних властивостей – темпераменту, статевих і вікових властивостей. Проведений аналіз літературних джерел дає змогу говорити, що нині є різні підходи до проблеми визначення готовності випускників закладів вищої освіти до професійної діяльності, але наявне глобальне визначення їхньої психологічної готовності до професійної діяльності є не досить ефективним, тому що показники, які визначають успішність професійної діяльності, залежать не від одного, а від комплексу чинників. Отже, кожний чинник необхідно визначати окремо, а висновок про психологічну готовність людини виконувати професійні функції в реальних умовах діяльності повинен бути зроблений на основі комплексного підходу до визначення зазначених чинників.

Визначається, що інженерно-педагогічну діяльність можна розглядати як інтегративну інженерно-технічну, виробничо-технологічну, педагогічну, що включає профорієнтацію і профадаптацію студентів; діагностику професійної підготовленості студентів, їхньої вихованості і психічного розвитку; керівництво технічною творчістю; проєктування навчально-виховного процесу; його дидактичне і методичне оснащення; здійснення навчально-виховного та навчально-виробничого процесів; інженерно-технологічну діяльність; самоосвіту та підвищення кваліфікації.

Підхід до комплексної оцінки психологічної готовності випускника інженерно-педагогічного профілю до професійної діяльності повинен включати в себе оцінку таких етапів: сформованості професійних намірів, професійного навчання і професійної адаптації. Кожен із цих етапів має свої особливості, і на кожному застосовуються певні підходи до його визначення. На етапі формування професійних намірів вивчаються такі критерії: соціально та психологічно обґрунтований вибір професії, зміст освіти і досвід особистості, передбачувані життєві перспективи, усвідомлення об'єктивних потреб у різних видах праці, значимість і престижність професії та інші. На етапі професійного навчання критерієм є професійне самовизначення, і воно включає такі групи: інженерно-технічні вміння, організаційні вміння, дидактичні вміння, організаційно-методичні вміння, комунікативно-режисерські вміння, прогностичні вміння, гностичні вміння. На етапі професійної адаптації одними з основних критеріїв є рівень розвитку професійно значущих якостей особистості, психологічний комфорт. Також пропонуються деякі підходи до вирішення наявної проблеми з урахуванням останніх досягнень у сфері організаційної психології.

Ключові слова: професійна діяльність, професійна спрямованість, особистість фахівця, професійна компетентність, мотивація, професійне самовизначення.

Постановка проблеми. Нині є різні підходи до проблеми визначення готовності випускників закладів вищої освіти до професійної діяльності. Однак немає підходу, який отримав би повне визнання. Визначити готовність особистості до професійної діяльності – це значить

мати уявлення про рівень розвитку її основних підструктур: професійної спрямованості, професійної компетентності, яка включає в себе знання, вміння і навички з обраної спеціальності, психічних процесів – волі, почуттів, сприйняття, пам'яті, мислення, біопсихічних

властивостей – темпераменту, статевих і вікових властивостей.

Частина труднощів сьогодні полягає в тому, що далеко не кожний спеціаліст, котрий випускається закладами вищої освіти, легко адаптується до виконання професійної діяльності в реальних умовах. Таке становище може пояснюватися багатьма причинами, зокрема тим, що система підготовки спеціалістів не досить чуйно реагує на всі зміни та пропозиції реальності, система перевірки рівня професійної підготовки, яка використовувалась і була незмінною протягом тривалого періоду, не дає надійних методів визначення психологічної структури особистості фахівця.

Актуальність досліджуваної проблеми зростає у зв'язку з модернізацією виробництва, закладів вищої освіти, новим характером взаємовідносин, які складаються між ними. Все це потребує підготовки такого спеціаліста, який буде включатись у виробничий процес без додаткового професійного навчання, із скороченим періодом адаптації. Тому виникає необхідність у виявленні таких критеріїв підготовки студентів і засобів їх визначення, що надали б можливість зробити науково обґрунтований висновок про психологічну готовність особистості до умов реальної професійної діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Готовність до діяльності – це складний цілеспрямований прояв особистості, вивченням якого займалися багато дослідників, які по-різному його трактують. Наприклад, Н.Д. Левітов визначає психологічну готовність як тимчасову готовність і працездатність; Є.П. Ільїн – як оптимальний робочий стан; В.Н. Пушкін – як готовність до екстремальної діяльності, пильність; А.Ц. Пуні – як стан психологічної готовності до змагання тощо. Різне визначення психологічної готовності багато в чому зумовлено особливостями структури діяльності людини і різними теоретичними підходами дослідників. Проведені численні дослідження показали, що психологічна готовність має певну динамічну структуру взаємопов'язаних елементів, яку визначили у своїх дослідженнях М.І. Дьяченко та Л.А. Кандибович.

Зі свого боку В.А. Моляко виділив складники, які включаються в структуру загальної та психологічної готовності до праці. Зокрема, до них віднесено психофізіологічні якості особистості, фізіологічні складники: динамічні стереотипи, діяльність функціональної системи, прояв домінант, утворення та функціонування установки та інше. Учений визначає, що основними психологічними компонентами готовності як стійкої характеристики особистості є знання, вміння, навички, мотиви діяльності.

Досліджуючи психологічну готовність до професійної діяльності, Е.А. Клімов розглядає працю як системне психічне утворення, що характери-

зується чотирма ознаками, які потім отримують диференційовану оцінку. Для оцінки рівня сформованості цих ознак введено їх градацію за п'ятибальною шкалою, яка дає можливість оперативно оцінити індивідуальні ситуації в практичній роботі.

У роботах Т.В. Кудрявцева розглядається психологічна готовність випускників професійних навчальних закладів до діяльності як складне багаторівневе утворення, що включає як операціональні, так і особистісні компоненти: установка на працю, професійно значущі якості, знання, вміння, навички за спеціальною діяльністю, особливості емоційних і вольових функцій особистості, особливості мотивів і інтересів до праці.

Глобальне визначення психологічної готовності людини до професійної діяльності, на думку багатьох авторів, є не досить ефективним, тому що показники, які визначають успішність професійної діяльності, залежать не від одного, а від комплексу чинників. Отже, кожний чинник необхідно визначати окремо, а висновок про психологічну готовність людини виконувати професійні функції в реальних умовах діяльності повинен бути зроблений на основі комплексного підходу до визначення зазначених чинників.

Мета статті – проаналізувати сучасні підходи щодо особливостей оцінки психологічної готовності майбутніх фахівців інженерно-педагогічного профілю до реальної професійної діяльності та урахування їх в організації процесу професійного навчання.

Виклад основного матеріалу. Розглядаючи інженерно-педагогічну діяльність, її можна визначити як інтегративну інженерно-технічну, виробничо-технологічну, педагогічну, що включає профорієнтацію і профадаптацію студентів; діагностику професійної підготовленості студентів, їхньої вихованості та психічного розвитку; керівництво технічною творчістю; проектування навчально-виховного процесу; його дидактичне і методичне оснащення; здійснення навчально-виховного та навчально-виробничого процесів; інженерно-технологічну діяльність; самоосвіту та підвищення кваліфікації.

Зважаючи на це, можна говорити про те, що підхід до комплексної оцінки психологічної готовності майбутніх інженерів-педагогів до реальної професійної діяльності повинен включати в себе оцінку таких етапів: сформованості професійних намірів, професійного навчання та професійної адаптації. Кожен із цих етапів має свої особливості, і на кожному застосовуються відповідні підходи до його визначення.

На першому етапі – формування професійних намірів – критерієм є соціально та психологічно обґрунтований вибір професії. Вивчаються ті чинники, які безпосередньо впливають на вибір професії: зміст освіти і досвід особистості, перед-

бачувані життєві перспективи, усвідомлення об'єктивних потреб у різних видах праці, значимість і престижність професії та інші. До факторів, що впливають на професійні наміри, можна віднести такі:

- а) вимоги батьків, родичів, адміністрації;
- б) соціальний престиж професії батьків, їхнє ставлення до своєї роботи;
- в) навчально-виробничу діяльність;
- г) інтерес до навчальних предметів і деякі інші.

На другому етапі – професійного навчання, коли здійснюється процес цілеспрямованої підготовки до майбутньої діяльності, – критерієм є професійне самовизначення, яке безпосередньо пов'язане із зміною мотиваційної сфери студентів.

До цього критерію включаються такі групи:

1. Інженерно-технічні вміння, які включають у себе такі: загально-інженерні, конструктивно-технічні, організаційно-технологічні, вміння з галузевої спеціалізації, а також виробничо-операційні вміння.

Технічні поняття відрізняються від природно-наукових такими особливостями, як:

- об'єктивно є продуктом конкретизації і практичного застосування декількох природно отриманих понять (поняття про деталі включає в себе відомості з геометрії, хімії тощо);

- є менш узагальненими і абстрактними, ніж природно-наукові, характеризуються значною мірою конкретності і образності.

Тому під час визначення готовності фахівця до діяльності виділяються два типи критеріїв оцінки технічних знань.

До першого типу віднесено критерії, які використовуються під час прямого відтворення знань і розділені на дві групи:

1-а група – кількісні критерії: повнота обсягу відтворених знань, тобто ступінь подання до них всіх понять, уявлень і фактів, що належать до певної теми; міцність знань, тобто тривалість їх збереження в пам'яті з моменту засвоєння;

2-а група – якісні критерії: до них належать усвідомленість знань, які характеризуються розумінням істотних зв'язків між досліджуваними предметами і явищами; швидкість актуалізації знань під час опитування, тобто швидкість, з якою студент відповідає, відшукує в пам'яті необхідну інформацію і дає точну відповідь відповідно до поставленого йому запитання.

До другого типу критеріїв належать ті, які характеризують знання з боку застосовності до вирішення певних практичних завдань, тобто з погляду знання їх функціонування в структурі відповідних умінь (впізнання технічного об'єкта, розроблення конструкції або конструювання вузла виробу з використанням раніше досліджуваних правил, понять, визначень тощо). Це такі критерії, як:

- повнота і точність актуалізації знань, необхідних для вирішення цього завдання, яка здійснюється відповіддю на запитання, поставленого студенту. Для цього йому необхідно мати повне уявлення про критерії, за якими оцінюються всі рівні засвоєння цього матеріалу, і досить високий рівень розвитку аналітичного мислення, яке дає можливість із декількох способів вирішення технічного завдання вибрати найбільш оптимальний;

- продуктивність знань, яка відображає творчий потенціал студента, здатність під час вирішення проблемних завдань, переробляючи самостійно наявні знання, формувати в себе нові поняття.

2. Організаційні вміння – оцінюються вміння з планування виробничого та навчально-виховного процесу, діагностики рівня готовності студентів і співробітників підприємств виконувати професійні функції в умовах реального виробництва, формування колективу, розвитку професійно важливих якостей студентів і членів виробничого колективу, встановлення дисципліни, вибору оптимальних засобів впливу і взаємодії, організації самовиховання і самоврядування, формування професійної спрямованості студентів.

3. Дидактичні вміння – оцінюються вміння з визначення конкретних цілей навчання, вибору адекватних форм, методів і засобів навчання, конструювання педагогічних ситуацій, пояснення навчально-виробничого матеріалу, демонстрації технічних об'єктів і прийомів робіт.

4. Організаційно-методичні вміння – оцінюються інтегральні педагогічні вміння з реалізації навчально-виховного процесу: формування мотивації навчання, організації навчально-професійної діяльності студентів, встановлення педагогічно виправданих взаємовідносин, формування колективної пізнавальної діяльності.

5. Комунікативно-режисерські вміння – оцінюються інтегральні вміння, які включають перцептивні, експресивні, сугестивні, ораторські вміння, а також уміння з педагогічної режисури.

6. Прогностичні вміння – оцінюються інтегральні вміння з прогнозування успішності виробничого та навчально-виховного процесу, що включають діагностику особистості і колективу, аналіз виробничих і педагогічних ситуацій, побудову альтернативних моделей виробничої та педагогічної діяльності, проектування розвитку особистості і колективу, контроль за процесом і результатом навчання, виховання і розвитку студентів.

7. Гностичні вміння – оцінюються пізнавальні вміння в галузі придбання інженерно-педагогічних знань, що передбачають отримання нової інформації, виділення в ній головного, узагальнення і систематизацію передового виробничого і педагогічного досвіду, досвіду новаторів і раціоналізаторів виробництва.

На третьому етапі – процесі входження в професію (професійної адаптації) – одними з основних критеріїв є рівень розвитку професійно значущих якостей особистості, психологічний комфорт. Результати адаптації залежать від рівня психологічної готовності до виконуваних завдань, мотивації поведінки людини. Процес адаптації може бути прискорений завдяки ознайомленню людини з можливими ситуаціями майбутніх дій, активізації суспільних мотивів поведінки, формуванню знань, умінь і навичок, яких спочатку бракує, високій активності пізнавальних процесів тощо.

Досліджуючи особливості оцінки психологічної готовності майбутніх інженерів-педагогів до професійної діяльності, ми можемо говорити про те, що переважно контроль і оцінка навчання проводяться із застосуванням методів, які базуються на статистичній нормі, хоча нині все більшого поширення набуває критеріально-орієнтований підхід, тобто тести такого змісту (далі – КОРТи), в яких реалізується модель розумової діяльності студента, що виконує навчальне завдання, яке має ключове значення для засвоєння певного навчального розділу. Предметом аналізу в КОРТах є розумовий зміст, тобто те, що студент знає і вміє робити, вивчивши матеріал відповідного розділу навчальної програми. Викладач, використовуючи такі тести, отримує необхідну інформацію про досягнення поставлених цілей, про ті частини навчальної програми, які студент не засвоїв. Такий підхід ефективний у забезпеченні зворотного зв'язку. КОРТи, які поширені в США та інших країнах, орієнтовані на такі критерії, як рівень виконання і рівень майстерності, і не аналізують психологічні умови, що забезпечують виконання критеріального завдання. Тому сьогодні багатьма дослідниками здійснюється розроблення КОРТів, критерієм в яких виступають психологічні умови виконання навчальної діяльності. КОРТи з психологічним змістом визначають рівень сформованості у студентів необхідних розумових дій, їхню логіко-психологічну підготовленість до виконання навчальних завдань, що відіграє важливу роль у визначенні їхньої психологічної готовності виконувати надалі професійні функції. Застосування викладачем КОРТів із психологічним змістом може допомогти їм виявити особливості професійного інтелектуального розвитку студентів, його відповідність вимогам нормативів, визначити індивідуальний характер труднощів і окреслити шляхи корекції.

Висновки. Аналіз досліджень проблеми комплексної оцінки психологічної готовності фахівця інженерно-педагогічного профілю до умов реальної професійної діяльності свідчить про її недостатню розробленість як у теоретичному, так і практичному аспектах. Наявна практика визна-

чення психологічної готовності особистості до професійної діяльності не забезпечує адекватного уявлення про її психологічну готовність виконувати професійні функції в реальних професійних умовах.

Усі вищезгадані підходи до оцінки базувалися на інформації, яка отримана з кваліфікаційної характеристики і в якій повинні бути відображені основні вимоги до підготовки фахівця, сформульовані як професійно значущі характеристики (вміння і якості) фахівця та необхідні йому для виконання професійних завдань, проте кваліфікаційна характеристика охоплює не всі властивості фахівця як суб'єкта діяльності. Ці неохоплені властивості є предметом досліджень у професіографії під час розроблення професіограми як документа, що відображає умови і змістовну узагальнену характеристику професійної діяльності, а також її вимоги до особистості фахівця.

Психологічна готовність допомагає майбутнім фахівцям найбільш раціонально використовувати свої можливості, особистісні якості, уміння і навички під час виконання професійних функцій, вносити необхідні зміни у свою діяльність із метою підвищення її ефективності. Тому актуальним є аналіз структури психологічної готовності людини до певної діяльності, визначення критеріїв, умов, які визначають тривалість і стійкість проявів, динаміку психологічної готовності особистості.

Результатом такого аналізу є створення професіограми відповідної діяльності. У ній відбивається психофізіологічна характеристика діяльності, описуються професійно важливі якості людини, дається характеристика організації і умовам праці, опис самої діяльності, вимоги до загальної та спеціальної підготовки, необхідної для здійснення цієї діяльності. На основі проведеного аналізу і розробляється структура психологічної готовності особистості до професійної діяльності.

У визначенні психологічної готовності фахівця відіграє величезну роль урахування індивідуальних стилів професійної діяльності, що потребує застосування різноманітних критеріїв успішності діяльності, а відповідно – і різноманітних методик їх визначення. При цьому необхідно враховувати динамічність критеріїв, пов'язану зі змінами в психофізіологічній і психологічній структурі діяльності як у процесі навчання, так і під час набування професійного досвіду. Отже, визначення психологічної готовності особистості до професійної діяльності в різні періоди навчання і безпосередньо в діяльності здійснюється за допомогою різноманітних методик.

Одним із шляхів вирішення поставленої проблеми є розроблення, вдосконалення практично діючих засобів визначення психологічної готовності спеціаліста до професійної діяльності певного

профілю на підставі застосування інтегрованих психодіагностичних методів.

Зважаючи на це, можна говорити про те, що для повноцінної комплексної оцінки психологічної готовності випускника вишу до виконання професійних функцій у реальних умовах потрібен аналіз професійної діяльності, її структури і функцій у співвіднесенні з потребами мотиваційної сфери особистості, що і є предметом подальшого нашого дослідження.

Література:

1. Боснюк В.Ф. Психологічні особливості професійної відповідальності рятувальника. *Проблеми екстремальної та кризової психології. Збірник наукових праць НУЦЗУ*. Харків, 2016. Вип. 20. С. 15–22.
2. Корольчук М.С., Крайнюк В.М. Соціально-психологічне забезпечення діяльності в звичайних та екстремальних умовах : навч. посібник для студ. вищ. навч. закладів. Київ : Ніка-Центр, 2006. 580 с.
3. Кучеренко С.М., Кучеренко Н.С. Психологічна готовність майбутнього офіцера технічного профілю до організації службово-бойової діяльності в особливих умовах. *Теорія і практика сучасної психології* : зб. наук. пр. № 1. Запоріжжя : Класичний приватний університет, 2018. 167с., С. 150–154.
4. Кучеренко С.М., Кучеренко Н.С., Назаров О.О. Формування психологічної готовності фахівців технічного профілю як фактора ефективної організації професійної діяльності. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. Серія : «Психологічні науки». Вип. 3. Т. 1. Херсон : ХДУ, 2018. 225 с., С. 196–201.

Kucherenko S. M., Kucherenko N. S. Integrated approach to the assessment of psychological readiness of the university graduate for activity as one of the elements of organization of the process of vocational training

The article analyzes the state of the problem of complex assessment of the psychological readiness of the specialist of engineering-pedagogical profile to the conditions of real professional activity. It is determined that to assess the psychological readiness of the individual for the activity – it means to have an idea of the level of development of the basic personality substructures: professional orientation; experience that includes knowledge, skills and qualifications in the chosen specialty; mental processes – will, feelings, perception, memory, thinking; biopsychic properties – temperament, sexual and age properties. The analysis of literary sources suggests that there are currently different approaches to the problem of determining the readiness of higher education graduates for professional activity, but the existing global definition of their psychological readiness for professional activity is not effective enough because the indicators that determine the success professional activity, depend not on one, but on a complex of factors. Therefore, each factor must be determined separately, and the conclusion about a person's psychological readiness to perform professional functions in real conditions of activity should be made on the basis of a comprehensive approach to the determination of these factors.

It is determined that engineering-pedagogical activity can be considered as an integrative engineering-technical, production – technological, pedagogical, which includes vocational guidance and professional adaptation of students; diagnostics of students' professional readiness, education and mental development; guidance in technical creativity; design of educational process; his didactic and methodical equipment; implementation of educational and training and production processes; engineering and technological activities; self-education and advanced training.

The approach to a comprehensive assessment of the psychological readiness of the graduate engineering and pedagogical profile for professional activity should include the assessment of the following stages – the formation of professional intentions, vocational training and professional adaptation. Each of these stages has its own peculiarities, and each approach has different approaches to its definition. At the stage of formation of professional intentions, the following criteria are studied: socially and psychologically sound choice of profession, content of education and personal experience, life prospects, awareness of objective needs in different types of work, significance and prestige of the profession, etc.

At the stage of professional training, the criterion is professional self-determination and includes the following groups: engineering and technical skills, organizational skills, didactic skills, organizational and methodological skills, communicative and directorial skills, prognostic skills, gnostic skills. At the stage of professional adaptation, one of the main criteria is the level of development of professionally significant personality traits, psychological comfort. Some approaches to addressing the current challenges in organizational psychology are also offered.

Key words: professional activity, professional orientation, personality of the specialist, professional competence, motivation, professional self-determination.